

УДК 808.3:801.56+883:82-1

О. В. Пасічна

### ЗВЕРТАННЯ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Пасічна О. В. Звертання в поетичному мовленні.

У статті йдеться про функціонування звертань у поетичних творах. Автор досліджує мовні засоби, за допомогою яких передається семантика адресатності. Особливу увагу акцентовано на тематичних групах риторичних звертань, уживання яких у поетичних текстах пов'язане з явищем комунікативного перенесення.

*Ключові слова:* функція характеристики, функція номінації, риторичні звертання.

Пасечная Е. В. Обращения в поэтической речи.

В статье рассматривается функционирование обращений в поэтических текстах. Автор исследует языковые средства, с помощью которых передается семантика адресатности. Акцент делается на тематических группах риторических обращений, употребление которых в поэтических текстах связано с явлением коммуникативного переноса.

*Ключевые слова:* функция характеристики, функция номинации, риторические обращения.

Pasichna O. V. The reference in poetic speech.

The article deals with the functioning of the reference in the poetic. The author investigates language means, which help to transfer semantics of address. The special attention addresses on thematic groups of rhetorical references, which use in the poetic texts is connected to the phenomenon of communicative carry.

*Key words:* function of characterization, function of nomination, rhetorical reference.

Поетичне мовлення як особливий тип художнього мовлення характеризується образністю, підвищеною емоційністю, антропоцентризмом, естетичною мотивованістю, особливою роллю підтексту. Лінгвостилістичні особливості мови поезії досліджували в тих чи тих аспектах такі провідні вітчизняні й зарубіжні мовознавці: М. М. Бахтін, І. С. Бацій, В. В. Виноградов, С. Я. Єрмоленко, І. І. Ковтунова, Б. О. Ларін, В. В. Моренець, В. В. Онищенко, Г. В. Степанов, В. А. Чабаненко та ін. На думку цих лінгвістів, функціонування мовних засобів у поетичних текстах порівняно з текстами інших стильових різновидів має свою специфіку.

Мета нашої статті полягає в тому, аби дослідити функціонування семантичних типів звертань у поетичному мовленні. Матеріалом для дослідження стали поезії Лесі Українки [4].

При з'ясуванні типових для поетичних творів Лесі Українки семантичних різновидів звертань будемо спиратися на класифікацію І. І. Ковтунової [3, 104-118]. У реальних мовленнєвих ситуаціях, як наголошує І. І. Ковтунова, основна функція звертань (функція адресації) може ускладнюватися функціями номінації й характеристизації, поєднання яких визначає розряд звертань.

До першого розряду належать звертання, які поєднують у собі функції адресації й характеристизації (звертання, які характеризують адресата). У поетичному мовленні в групі звертання часто є назви ознак. Звертання-характеристики залежно від мовного оформлення поділяються на:

1. Звертання, виражені прикметниками, які виконують, крім апелятивної, ще функцію кваліфікації адресата, наприклад:

*Там, кажуть, з гір усю країну видко, -  
нехай востаннє я побачу більше,  
ніж бачила за все життя коротке,  
хай стану ближче до ясного сонця,  
скажу йому: **веселеє, прощай!** (4, 190).*

Як зазначає І. І. Ковтунова [3, 106-107], поетичне мовлення необмежено розширює семантику й можливості лексичного наповнення звертань. У поетичних текстах звертання-прикметники найчастіше передають не стільки експресивно-оцінне значення, скільки мають значення характеристизації. Переважання значення характеристизації зменшує в них питому вагу апелятивної функції, яка, до того ж, навіть у випадку гранично можливої в поетичному мовленні вираженості, має усе ж умовний характер.

2. Звертання, які містять у своєму складі прикладки:

*Спіткнувся кінь! Упав...  
**Ой мрії-мари!**  
Страшніші ви, ніж сая справжня буря (4, 236);*

Або:

***Мати-землице, потішся!** Нехай там зрадливого друга  
Звабила інша на час, – діти з тобою zostались,  
Лихо, і зрада, і горе – все їх зближає до тебе,  
А як доповниться чаша – вернеться в надра твої (4, 237).*

3. Звертання, що містять прикметники-нестандартні означення, які несуть в поетичному тексті нову інформацію, наприклад:

***Легідні веснянії ночі зористі!**  
Куди ви од нас полинули?  
**Пісні соловейкові дзвінко-срібlistі!**  
Невже ви замовкли, минули? (4, 23);*

Або:

*Ти, **музо винозора**, не сліпи  
Мене вогнем твоїх очей безсмертних! (4, 92).*

Такі прикметники у складі звертань є інформативно значущими, вони дають яскраву, індивідуальну характеристику адресату мовлення, називають такі його ознаки, які своєрідно розкриваються в певному контексті.

4. Звертання, що містять у своєму складі порівняння або метафору, як-от:

*Гетьте, думи, ви, хмари осінні!*

*Тож тепера весна золота!*

*Чи то так у жалю, в голосінні*

*Проминуть молодії літа? (4, 18).*

Отже, як бачимо, всі названі підвиди звертань-характеристик містять ознаки характеристики адресата уже в самому звертанні.

Другий розряд представлений звертаннями-номінаціями, які суміщають у собі функції адресації й номінації. У конструкціях із звертаннями-номінаціями адресованість має найбільший ступінь умовності. Такі звертання найчастіше використовуються при зверненні до об'єктів навколишнього світу, до абстрактних понять та узагальнених категорій, як-от:

*Красо України, Подолля!*

*Розкинулось мило, недбало!*

*Здається, що зроду недоля,*

*Що горе тебе не знавало! (4, 9);*

Або:

*За час, за годину*

*Тебе я покину,*

*Величнеє море таємне!*

*І знов мене прийме,*

*Огорне, обійме*

*Щоденицина й лихо наземне (4, 16).*

Як бачимо, значення адресації в таких прикладах відступає на задній план, а основною стає функція найменування предмета мовлення.

Вище було розглянуто розряди звертань, які суміщали або функції адресації й характеристизації, або адресації й номінації. У поетичному доробку Лесі Українки представлені й конструкції із звертаннями (третій розряд), у яких поєднуються всі три зазначені функції. Це фразова номінація в позиції звертання:

*О ви, що полягли в таку смутну весну,*

*як вдарили недосвіти морози, –*

*нащадки не складуть вінців вам на труну,*

*вам не квітки пристали, тільки сльози! (4, 133);*

Або:

*Хто спить, хто не спить, – покорись темній силі!*

*Щасливий, хто сні має милі!*

.....

*Вставай, хто живий, в кого думка повстала!*

*Година для праці настала! (4, 52).*

Зазначимо, що цей розряд звертань порівняно з першими двома найменш представлений в аналізованих творах.

Таким чином, способи вираження характеристизації адресата в розглянутих прикладах є доволі різноманітними. Семантика адресатності передається цілим комплексом лексичних і граматичних мовних засобів.

Аналіз поетичних творів Лесі Українки дав змогу встановити, що письменниця використовує звертання і як засіб створення стилістичних фігур – “мовних зворотів, орієнтованих на незвичність слововживання, посилення емоційності, образності вислову” [1, 175]. Насамперед це стосується анафоричного вживання звертань. Так, зокрема, у циклі “Легенди” (4, 159-161) кожна непарна строфа починається звертанням *Королівно, ясна панно!* (6 разів), а кожна парна строфа має початок *Мій лицарю, любий пане!* (також 6 разів). Зрозуміло, що такі повтори автор вживає з чітко окресленою метою. Як зазначає А. П. Коваль [2, 307], анафори в тексті, більшому за речення, виконують архітектонічну функцію: вони допомагають організувати текст, а водночас і членують його на закінчені (у змістовому і формальному плані) частини.

В аналізованих творах звертання також часто входять до складу анепіфори, або кільця строфи – “стилістичної фігури, у якій певна синтаксична одиниця (речення, абзац, строфа) має однаковий початок і кінець” [6, 237]. Зразком анепіфори може бути, наприклад, така строфа:

*Ой палка ти була, моя пісне!  
Як тебе почала я співати,  
В мене очі горіли, мов жар,  
І зайнявся у грудях пожеар.  
Хтіла я тебе в серці сховати,  
Та було моє серденько тісне,  
Ой палка ти була, моя пісне! (4, 87).*

Однаковий початок і кінець (“Пустити мене, мій батеньку, на гори!”) має також твір “Дочка Ієфая” (4, 190-191).

Таким чином, Леся Українка майстерно вводить звертання до складу стилістичних фігур, що допомагає увиразнити мовні засоби твору, посилити ефективність читацького сприйняття.

У процесі дослідження фактичного матеріалу встановлено, що поетеса вживає як власне звертання, так і риторичні звертання, різниця між якими полягає у виконуваних ними функції. У мовознавчій літературі зазначається, що власне звертання виступають як назви конкретних адресатів мовлення, як форми вольових виявлень мовця. Вони набувають означених властивостей у зв’язку з тим, що є компонентами безпосереднього звернення однієї особи до іншої. Стаючи формами вольових виявлень мовців, такі звертання повинні викликати реакцію-відповідь [7, 225]. Зауважимо, що цих звертань в аналізованих творах порівняно небагато й адресовані вони переважно близьким і рідним поетеси, наприклад:

- Аріадні Михайлівні Драгомановій, дочці М. П. Драгоманова:

*Сестрице люба, я тобі бажаю  
Ясного щастя (коли се не мрія!),  
Щоб “радою” і радістю ти стала  
Усім, кого ти любиш. Я бажаю,  
Щоб сеє перше і безмірне горе  
Було останнім у твоїм житті* (4, 65);

- Сергію Костянтиновичу Мержинському:

*Товаришу! Не можу я мовчати,  
Лежить таке прокляття на мені,  
Що мушу тугу словом зустрічати:  
Вони дзвінки, мої думки сумні* (4, 119).

Власне звертання адресує поетеса й конкретним особам – колишнім товаришам, які змінили свої політичні погляди й тому стали “мертвими” для неї:

*Вас я боюся – ви, зрадники друзі.  
Тільки не ваших ворожих речей,  
я не боюся погроз і докорів,  
я не боюсь ваших любих очей...* (4, 194).

Найбільш поширеними в поетичних творах Лесі Українки виявилися риторичні звертання – тобто ті, які “адресуються до тваринного й рослинного світу, до речей, міфологічних істот тощо. У такому разі вони виконують стилістичну функцію художніх засобів” [5, 77].

Риторичні звертання, уживані в поезіях Лесі Українки, можна тематично погрупувати за об’єктом мовлення:

- явища природи, земля, небо тощо (найбільш поширена група): *Гей, ви, грізні, чорні хмари!* (4, 21) *Ой гори, гори, золоті верхів’я!* (4, 145); *Гей, блискавице, громова сестрице!* (4, 174); *Море, море! Без краю просторе, Руху повне і разом спокою!* (4, 13); *Сильне море!* (4, 37); *Величнє море таємне! Синє море, Безкрає, просторе, – Ви, гордїї, вільнїї хвилі!* (4, 16); *Сонце, сонечко, глянь, я сміюсь!* (4, 176); *Прощай, Веселеє сонечко ясне!* (4, 15); *Ти прекрасна, Вечірняя зоре!* (4, 45); *Ох, зійди, моя зірко лагідна!* (4, 46); *Ви, зорі, байдужїї зорі!* (4, 58); *Ви щасливі, пречистїї зорі* (4, 148); *Ви щасливі, високїї зорі* (4, 148); *Ви щасливі, холоднїї зорі* (4, 148). Частотність використання Лесею Українкою звертань до моря, сонця, зірок свідчить, що ці образи відіграють особливе значення у внутрішньому світі поетеси.

- рідний край: *Сторонньо рідна! Коханий мій краю!* (4, 43); *Крайно рідная!* (4, 127); *Прощай, Волинь! Прощай, рідний куточок!* (4, 9); *І все-таки до тебе думка лине, Мій занапащений, нещасний краю!* (4, 69).

- рослини і тварини: *Ой вишеньки-черешеньки, Червонїї, спілі, Чого ж бо ви так високо Виросли на гіллі!* (4, 31); *Кінь скаче вчвал що сили є, що духу. Я чую, як у ньому серце б’ється, от-от розірветься... Ой коню, швидше!..* (4, 236).

- різні пори року, доби: *Вже прокинулись мрії і співи в мені... Весно, весно, – твоя перемога!* (4, 60); *Нічко дивна! Тобі я корюся, Геть всі темнїї думи сумні!* (4, 35).

- явища внутрішнього світу, людської творчості: *Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила...* (4, 206); *Мріє новая, з тобою і там буде рай!* (4, 72); *Навіщо ж ти, фантазіє химерна, мені показуєш якусь убогу постань* (4, 125); *Лежи ж тепер, досадонько, тут у серці тихо, буду тебе колихати, чи не присплю лихо* (4, 152); *Слово, коли ти живе, статися тілом пора* (4, 206); *Ти, моя щира, гартована мова. Я тебе видобуть з піхви готова* (4, 88); *Де поділися ви, голоснії слова, що без вас моя туга німа?* (4, 140); *Де ж ви, де, мої щирі, одважні слова?* (4, 95); *Благаю вас, пісні, пісні мої крилаті, За ним услід, мов іскорки, летить* (4, 94); *Гей, шаленая пісне! І в кого вдалась ти така непокірна?* (4, 142).

У цій тематичній групі найбільш частотними виявилися риторичні звертання до слова, мови, оскільки “зброєю” письменника виступає слово, саме воно впливає на свідомість людей, закликає до певних дій.

Отже, як бачимо, риторичні звертання, на відміну від власне звертань, на відповідь не розраховані, а вживаються для того, щоб привернути більшу увагу до об’єкта зображуваного, викликати в читача певне ставлення до нього. Використання цієї стилістичної фігури допомагає автору збільшити експресивність мовлення.

Наведені приклади переконливо доводять, що Леся Українка уводить у поетичний текст звертання переважно з емоційним забарвленням, які допомагають виразити суб’єктивне ставлення до адресата, дати йому певну характеристику, оцінку. Емоційне забарвлення передається найчастіше вживанням звертальних слів у переносному значенні, використанням означень-епітетів, суфіксами суб’єктивної оцінки, повторенням звертань тощо. Крім того, емоційність може підсилюватися додаванням до звертань часток або вигуків.

Таким чином, як показав аналіз, звертання відіграють центральну роль в організації поетичних текстів. Даючи характеристику адресату мовлення, вони несуть основне смислове навантаження. Переважання риторичних звертань в аналізованих творах пояснюється тим, що адресатом тут найчастіше виступають не особи, а предмети, процеси, що пов’язано з комунікативним перенесенням – явищем, характерним саме для поезії.

### Література

1. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г.; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
2. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К.: Вища школа, 1987. – 351 с.
3. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис / И. И. Ковтунова. – М.: Высшая школа, 1989. – 367 с.
4. Леся Українка. Вибрані твори: Поезії. Поєми. Драматичні твори. – К.: Дніпро, 1974. – 630 с.
5. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення / К. М. Плиско. – Х.: Основа, 1992. – 149 с.
6. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: [підручник] / О. Д. Пономарів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.